

למאמרו של נחמיה בריל

מאמרו הגדול של נחמיה (נחום) בריל המתפרסם להלן, נדפס לראשונה בגרמנית בשנת 1876 בכרך השני של השנתון שיצא לאור על ידי בריל עצמו.¹

מאמר זה עוסק במסירת התלמוד בתקופת הסבוראים והגאונים ובמעבר מן המסירה על פה של התלמוד להעלאתו על הכתב. בהיקפו ובטענותיו היה מאמרו של בריל מאמר חלוצי, והוא שימש בסיס למחקר בתחומים שונים של ספרות חז"ל והגאונים. נוסף לעיקרו - העלאת התלמוד על הכתב - דן המאמר בבירור הגורמים לחתימתו של התלמוד; בכרונולוגיה של האמוראים האחרונים ושל הסבוראים, בהוספות של הסבוראים, בסימנים שבתלמוד ועוד.

עם זאת, כמאה ושלושים שנה עברו מאז שנדפס המאמר, ובמשך תקופה זו התרבו המחקרים והגילויים על תקופת הגאונים, והשתנו כמה מן ההערכות על תקופת הסבוראים. דרך משל, אחת הטענות המרכזיות של בריל היא כי התלמוד הועלה על הכתב בתחילת תקופת הסבוראים ושינויי הנוסח שבו נוצרו בתקופה מאוחרת יותר - על ידי ה'תרביצאי' ועל ידי הוספות מדברי הגאונים הקדמונים. כיום מקובלת יותר הסברה שהתלמוד המשיך להיגרס על פה עוד משך תקופה ארוכה ושהרבה מחילופי הנוסח של התלמוד נוצרו במהלך מסירתו.² ידיעותינו היום שונות מאלו של בריל גם לגבי פרטים לא מועטים. דרך משל, בהערה 27 סעיף 4 בריל קורא למחבר הלכות גדולות, ר' שמעון קהירא (כך במקור הגרמני) - כנראה על פי ההבנה שהכינוי 'ר' שמעון קהירא' מתייחס למקומו - קהיר. קביעה זו בטעות יסודה, שהרי העיר קהיר נוסדה רק לאחר זמנו של ר' שמעון.³ דוגמה נוספת לתפיסה שראוי לתקן בעקבות מחקרים חדשים, היא טענתו של בריל ש'תרביצאי' עסקו במדרש וביצירת דרשות לפסוקים. כפי שהראה לאחרונה ע' גאולה, אף קביעה זו בטעות יסודה.⁴ בדומה לכך תיקנו חוקרים שונים במהלך השנים את

1. N. Brüll, 'Die Entstehungsgeschichte des babylonischen Talmuds als Schriftwerkes', *Jahrbücher für Jüdische Geschichte und Literatur* 2, 1876, pp. 1-123.
2. ראה: א"ש רוזנטל, 'תולדות הנוסח ובעיות-עריכה בחקר התלמוד הבבלי', **תרכ"ז**, תשמ"ח, עמ' 36-1. והשווה: ש"י פרידמן, 'להתהוות שינויי הגירסאות בתלמוד הבבלי', **סידרא ז', תשנ"א**, עמ' 67-102.
3. ראה: הרב ש' אסף, **תקופת הגאונים וספרותה**, ירושלים תשט"ו, עמ' קסט; נ' דנציג, **מבוא לספר הלכות פסוקות**, ניו יורק-ירושלים תשנ"ג, עמ' 178, הערה 19.
4. ראה: ע' גאולה, 'חידת מפתח הפסוקים שבכתב יד מוסקבה גינצבורג 1420/7: הזמנה לבית היוצר של הילקוט שמעוני לתורה', **תרכ"ז ע**, תשס"א, עמ' 453 והערה 124; הנ"ל, 'לחקר מדרש ילמדנו - דיון מחודש בכתובת הידועה מן הילקוט שמעוני לתורה ובמקורה', **תרכ"ז** [בדפוס].

דבריו של בריל בנקודות שונות או העירו עליהם.⁵ אף על פי כן, לא נס לחו של המאמר מהיבטים רבים, והוא ממשיך להיות מצוטט בספרות המחקר.⁶ בכמה נקודות שורה על המאמר רוח הזמן. האווירה בגרמניה של אמצע המאה התשע עשרה הזקיקה את המחבר לכתוב סגוריה על התלמוד הבבלי, והדברים בולטים בתחילת המאמר ובסופו. המחבר גם מבקר את הרציונליזם בן הזמן, שביקש להרחיק מן התלמוד את האגדות ה'מוזרות' (ראה הערה 62 אחרי סעיף 7), וכאלה עוד.

* * *

מחמת אורכו של המאמר ניתן בגיליון זה חלקו הראשון בלבד. המובא כאן כולל את כל המאמר, למעט הנספחים. אלה יודפסו - ברצות ה' - בגיליון הבא. המאמר תורגם על ידי ד"ר זאב זכריה ברויאר ותודת המערכת נתונה לו. התרגום נערך על ידי המערכת מתוך מגמה להמיר את לבושו הגרמני של המאמר בלבוש עברי. האחריות לשגגות שנפלו במהלך עריכה זו מוטלת על המערכת. מאמץ רב הושקע בבדיקה מדוקדקת של מראי המקום. בבדיקת חלק מן המובאות סייעו אורן ספיר ואסף רוזן-צבי והמערכת מודה להם על כך. במהלך בדיקת המקורות עודכנו מראי המקום למהדורות חדשות של ספרות חז"ל, וכמו כן תוקנו הפניות רבות שהשתבשו בהדפסה המקורית של המאמר. לעתים אף תיקנו את נוסח המובאות שנשתבשו. הערות המערכת הוכנסו בסוגריים מרובעים. באשר למקורות שלא הצלחנו לבודקם - הן מחמת שלא נמצאו הספרים הן מחמת שלא נמצא המקום שאליו ציין המחבר - השארנו את מראי המקום המקוצרים של המחבר כדי לציין ולהבליט את העובדה שהמקורות לא נבדקו. רשימת קיצורים ביבליוגרפיים מצויה בסוף המאמר. במאמר המקורי יש הערות להערות. לעתים שולבו אלה בגוף ההערות, ולעתים השארנו את הסימן { } לצינון.

עזיאל פוקס

5. ראה למשל: י"ג אפשטיין, **מבואות לספרות האמוראים**, ירושלים-תל אביב 1962, עמ' 138 הערה 36; הנ"ל, **מבוא לנוסח המשנה**, ירושלים תש"ח, עמ' 897. ביקורת על המאמר מצויה אצל י"א הלוי, **דורות הראשונים ג**, ברלין-וינה תר"פ, עמ' 169.
6. ב"מ לוין, **רבנן סבוראי ותלמודם**, ירושלים תרצ"ז, עמ' 63: "מאמרי זה אינו אלא נסיון חדש אחרי מאמרו החשוב של נ. בריל מלפני ששים שנה (יאהרביכר ח"ב)". א"ה וייס, **דור דור ודורשיו ג**, וילנה תרס"ד, עמ' 195 הערה 2; שם ד, עמ' 4 הערה 4: "יעיין במאמרו של ר"נ ברילל שרמזנו עליו בפנים שם הובאו באריכות כל דעות אחרוני המחברים בפנה הזאת וכמעט לא הניח מקום להתגדר". המאמר זכה להערכה רבה במאמריו של א"ש רוזנטל. ראה: א"ש רוזנטל (לעיל, הערה 2) עמ' 7 ('נ') בריל, בעבודתו המצויינת..."), ועוד הרבה. וראה גם: א' וייס, **היצירה של הסבוראים**, ירושלים תשי"ג, עמ' 9; ד' הנשקה, 'אימתי הוא זמנו של "הקהל" - לתלמודם של התנאים', **תרכיץ** סא, תשנ"ב, עמ' 180 הערה 15, ואיני רואה טעם למנות כרוכל מראי מקום נוספים.